

Ion Frățilă

Materialele documentare ale Fondului arhivistic de stat constituie un patrimoniu istoric, un adevărat tezaur, cu nebănuite surse de informare pentru știință în general și pentru știința istoriei în special. Ele ne fac să prețuim și mai mult istoria poporului nostru, să cunoaștem mai bine tot ce a fost bun și valoros în trecut.

Județul Hunedoara este deosebit de bogat în fapte istorice, fapte ce și-au găsit loc de păstrare în primul rând în documentele de arhivă. Iată de ce ne-am propus ca în cele ce urmează să facem o succintă prezentare a unuia dintre cele mai importante fonduri arhivistice ce se păstrează la Arhivele Statului județului Hunedoara.

Din cele mai vechi timpuri ținutul cursului de mijloc al Mureșului a fost cunoscut ca ținutul clasic al cnezatelor românești, care au fost concentrate de către regii ungari, mai târziu în jurul unor centre fortificate ca Hațeg, Hunedoara, Deva, Hălmagiu. Unirea ulterioară a unor astfel de teritorii a dus la formarea Comitatului Hunedoara, a cărei existență documentară este datată în anul 1276, când fără să precizeze limitele teritoriale, un document vorbește despre „Comitatus de Hunod”¹.

În veacul al XV-lea comitatul avea o întindere destul de restrânsă, mărginindu-se la nord și vest cu Zarandul, la est cu Scaunul Orăștiei și Comitatul Alba Inferioară.

Anarhia feudală care a cuprins regatul maghiar încă din secolul al XIII-lea a dus treptat la slăbirea autorității regale, comitatele conturându-se tot mai mult ca organe ale statului și ale nobilimii locale, cu o anumită autonomie. În fruntea comitatului se găsea acum un comite numit de rege și un vice comite care era ales de către adunarea generală a nobililor, organul superior al comitatului.

După dezastrul de la Mohaci și ocuparea Budei de către turci când se înființează principatul autonom al Transilvaniei, forma de organizare locală continuă să fie tot cea a comitatelor, acestea bucurându-se de drepturile care le-au avut și înainte. Acum comitatul era organizat în trei cercuri: Cercul Mureșului, Cercul Valea Mureșului și districtul Hațegului. De această dată pe lângă adunarea generală, în cadrul comitatului mai funcționează și scaunele de judecată sub următoarea formă: scaunul general de judecată (sedria genetalis, sedes nobilitares) scaunul parțial (sedria poritalis, sedes judiciaria poritalis) pentru cauze civile minore, între nobili, scaunul filial (sedria filialis, sedria judiciaria) ca instanță de apel în cauze iobăgești, scaunul dominal (forum dominalae) și scaunul sătesc (forum pedaneum).

¹ V. Meruțiu, *Județele din Ardeal*, p. 151.

Ocupația austriacă în Transilvania a păstrat vechile forme de organizare social politică, dar a căutat tot timpul să facă din ele organe ale puterii centrale.

Transformări mai importante suferă administrația în perioada absolutismului iluminat, când comitatele, în special, încetează de a mai fi organe în mîna nobilimii locale, iar funcționarii devin de carieră. Măsurile de modernizare aduse de Maria Tereza și Iosif al II-lea au dus la crearea comitatelor ca organe locale ale Curții din Viena. La 1763, în timpul domniei Mariei Tereza, se înființează Tabula Continua pentru comitate avînd un deosebit rol în rezolvarea sarcinilor administrative și a problemelor judecătorești. Subliniem că în această perioadă se introduce registratura, se introduce un sistem de evidență a arhivei și se fixează sediul stabil al comitatelor.

În anul 1784 Iosif al II-lea desființează vechile autonomii a comitatelor și înființează altele noi. Cu acest prilej la Comitatul Hunedoara se atașează o parte a fostului Comitat Zarand. După moartea lui Iosif al II-lea, în 1790 se revine la vechile forme de organizare.

La 1808 găsim Comitatul Hunedoara împărțit în 18 plăși². Acestea erau: Rîu Bărbat (Borbáthvizen), Măceșd (Macsedans), Totești (Tatesdensen), Demsuș (Demsusiensem), Clopotiva (Klopotinaien), Lojard (Lasédiensem), Hășdat (Hasdathiens), Peștiș (Pestesiensem), Deva (Devaiensem), Hunedoara (Vayda-Huniadiensem), Lăpușnic (Lapusnyak), Geoagiu de jos (Alguagyens), Almaș (Almasiensem), Chimindia (Kemendiens), Soimuș (Maros-Solymaiensem), Ilia (Illyensem), Gurasada (Guraszadiensem) repartizate în cele trei cercuri ale Hațegului, Valea Mureșului și Peste Mureș.

După înfrîngerea revoluției de la 1848 noua stăpînire habsburgică introduce o perioadă de administrație provizorie militaro-civilă, înființînd cele șase districte militare. Acum Comitatul Hunedoara este înglobat Districtului Militar Alba, care avea în subordinea sa cele cinci cercuri: Alba, Deva, Hațeg, Baia de Criș și Blaj.

Începînd cu anul 1854 se trece la o altă formă de organizare administrativ-teritorială, aceea a prefecturilor. Vechiul teritoriu al Comitatului Hunedoara, la care s-au adăugat încă două plăși ale fostului Comitat Zarand, formează Prefectura Orăștie, care are în subordine următoarele nouă preturi: Hălmagi, Criș, Ilia, Soimuș, Deva, Hunedoara, Orăștie, Hațeg, Pui.

Situația de mai sus durează doar pînă la 15 aprilie 1861, cînd se renunță la acest sistem și se revine la comitate. Din Prefectura Orăștie se creează două comitate: Hunedoara și Zarand. După această nouă împărțire Comitatul Hunedoara are șase cercuri: Orăștie, Deva, Dobra, Hunedoara, Hațeg, Pui.

Conform liniei din epoca feudală problemele de ordin judecătorec se mențin în competența organelor administrative. La 1790 se încearcă o separare a justiției de administrație, rolul acestei separări revenindu-i legii a IV-a din anul 1869, iar prin legea XXXI din 1871 se înființează tribunalele și judecătoriile.

După această dată competența organelor administrative este conturată, ea precizîndu-se și mai mult o dată cu publicarea legii XXXXII privind organizarea autorităților care preconiza următoarele părți structurale: Comisia administrativă, prefect, subprefect, jurist consult, Sedria

² V. Meruțiu, *Județele din Ardeal*, p. 158.

orfanală, prim medic, prim inginer, Arhivă, Contabilitate. Potrivit legii din 1876 Comitatul Hunedoara avea în subordinea sa zece plăși: Baia de Criș, Brad, Deva, Geoagiu, Hațeg, Hunedoara, Ilia mureșană, Orăștie, Petroșani, Pui și patru orașe cu consiliu: Deva, Hațeg, Hunedoara, Orăștie.

Cu această structură Comitatul Hunedoara și-a continuat activitatea pînă în 1918 cînd după unirea Transilvaniei cu România, Consiliul Dirigent prin Decretul II desființează vechea administrație, înlocuind încetul cu încetul legile vechii stăpîniri cu cele românești unificatoare.

Potrivit legii din 1925 prefectura este condusă de Consiliul județean prin delegație permanentă, care-și ținea ședințele sub președenția prefectului, numit de stat. Consiliul județean era ales și ca sarcină importantă avea numirea președinților celor patru comisiuni: economică, culte, lucrări publice, sanitare, care formau delegația permanentă. Teritorial Prefectura județului Hunedoara era împărțită în plăși: Avram Iancu, Brad, Dobra, Geoagiu, Hațeg, Hunedoara, Ilia, Orăștie, Petroșani, Pui, Sarmizegetusa, Simeria, Soimus.

Suferind unele modificări în ceea ce privește împărțirea teritorială pe plăși și în cadrul acestora, prefectura își continuă activitatea în acest mod de organizare pînă în anul 1949, cînd iau ființă comitetele provizorii, organe de tranziție, pregătitoare a formei de organizare, specific democratică, sfaturile populare.

Cantitatea totală de 268 m.l. de arhivă cu anii extremi 1678—1950 se află prelucrată la Arhivele Statului Deva (incontestabil că inițial această cantitate a fost cu mult mai mare).

În timpul celui de al doilea război mondial arhiva Prefecturii județului Hunedoara a fost evacuată la mai multe primării comunale din județ. La sfîrșitul anului 1945 ea a fost strînsă de la aceste comune și depozitată la sediul Prefecturii județului, în Deva. Într-un proces verbal încheiat la 13 mai 1949 și din anumite note istorice întocmite anterior se constată că în urma acestei evacuări s-a distrus și s-a pierdut mult material arhivistic³.

Din cercetările făcute rezultă că o anumită cantitate de arhivă din acest fond a fost inundată, iar alta a fost distrusă datorită condițiilor vi-trege de păstrare.

La intervenția sindicatului profesorilor secundari din Deva, în 1948, după aprobarea prefectului județului, s-a format un colectiv de „selecționare, clasificare și studiere” a documentelor, după care întregul material arhivistic a fost așezat în lăzi și predat, spre păstrare muzeului din Deva. De aici în 1954 a fost din nou readus la fostul Sfat Popular al regiunii Hunedoara de unde în același an a fost preluat de către Arhivele Statului din Deva, care a reușit să creeze condiții optime de conservare și să prelucreză acest fond favorizînd punerea valoroaselor materiale ce îl compun în circuitul științific.

Cu toate lipsurile pe care le prezintă, materialul arhivistic ce compune Fondul Prefecturii județului Hunedoara, asigură o bogată documentație referitoare la aspectele cele mai variate ale vieții economice, sociale și politice ce au avut loc pe meleagurile hunedorene de-a lungul secolelor.

După cum se știe, spre sfîrșitul sec. al XVI-lea și începutul celui de al XVII-lea se simte în Transilvania o înăsprire a feudalismului, acesta întărindu-se, dar într-un ritm lent. Acest lucru s-a datorat unor particu-

³ Vezi dosarul fondului.

larități de organizare socială a unor ținuturi și mai ales dominației otomane mai întâi și apoi a celei habsburgice. „Dar ceea ce a contribuit într-o mare măsură la dezvoltarea înceată a societății a fost în primul rând însuși sistemul feudal, menținerea relațiilor feudale, legarea mai strânsă de glie și exploatarea grea a țărănimii iobage”⁴. Rezerva seniorială, producătoare pentru piață era încă puțin dezvoltată, baza producției de mărfuri agricole formînd-o în această perioadă gospodăria țărănească. Piața era aprovizionată cu produse ce proveneau mai ales din dijmă iar mai tirziu din robotă.

Documentele care se păstrează în fondul de care ne ocupăm începînd cu anul 1678 oglindesc în bună măsură obligațiile feudale, în muncă, în produse și în bani, dovedind că situația țărănimii din Comitatul Hunedoara, ca și a întregii țărănime din Transilvania era grea. Ele ne dovedesc că spre mijlocul secolului al XVII-lea exploatarea țărănimii aservite devine tot mai aspră. Această situație a determinat ca în perioada la care ne referim să abunde tot felul de plîngerii din toate localitățile comitatului împotriva proprietarilor de pămînt. Iobagii din Vilcelele Bune arată că „muncile grele și abuzurile funcționarilor sînt de nesuportat”⁵ și cer comisiei prezidiale să intervină.

În prima jumătate a secolului al XVIII-lea datorită necesității aprovizionării armatei și a aparatului statului austriac, creșterea producției pe piața internă se impune tot mai mult. De acest lucru profită stăpîinii feudali care își sporesc rezerva seniorială prin acapararea pămîntului țărănilor. Această practică a depozitării nu era completă și nu mergea nici pînă la alungarea iobagului de pe pămînt pentru că stăpînul avea nevoie de iobag ca să-i presteze robota. Cotropirea sesiilor iobăgești, îngrădirile în folosirea fînețelor, pășunilor și pădurilor și trecerea acestora în proprietatea domeniilor și a nobilimii⁶, au contribuit la accelerarea procesului de diferențiere a țărănimii. Tot mai mulți țărani lipsiți de pămînt sînt nevoiți să se angajeze la alte munci sau să fugă de pe moșii. Dintr-o situație a anului 1721, reiese că domeniului Deva, spre exemplu, îi aparțineau 54 sate cu 229 familii de iobagi, dintre care 92 familii de iobagi figurează ca fugiți de pe moșii⁷. Folosindu-se de hotărîrea Dietei care s-a ținut la Sibiu în 21 august 1759, potrivit căreia nobilii se mențin în privilegiile lor, aceștia au revenit pentru restituirea moșilor avute pe teritoriul comitatului. În această acțiune a lor, ei au fost ajutați foarte mult de Tabula Continua a Comitatului Hunedoara, înființată la 1764⁸.

Mulți nobili veniți din alte comitate ca funcționari ai autorităților și în urma căsătoriilor încheiate, au dobîndit în teritoriul comitatului vetre de casă, bunuri și părți de sesii iobăgești, fenomene ce s-au produs de asemenea în detrimentul scăderii vetrelor și sesiilor iobăgești. Astfel, în acțiunea întreprinsă de către fisc, la ordinul Gubernului pentru dovedirea nobilității reese că între anii 1771—1785 numai în orașul Deva s-au statornicit un număr de 26 asemenea nobili⁹. Dintr-o conscripție efectuată la sfîrșitul anului 1783, în preajma răscoalei populare conduse de

⁴ *Din Istoria Transilvaniei*, vol. II, p. 181.

⁵ Arh. Stat. Deva, fond. Prefectura jud. Hunedoara, u.p. 324/1.

⁶ *Din Istoria Transilvaniei*, vol. I, p. 254.

⁷ Arh. Stat. Deva, fond. Prefectura jud. Hunedoara, u.p. 26/1721.

⁸ Tabula Continua rezolva cauzele politice, economice și juridice ale locuitorilor, în componența căreia intrau numai nobilii.

⁹ Arh. Stat. Deva, fond. Prefectura jud. Hunedoara, u.p. 132/1771, 135/1775, 26/1775, 31/1781.

Horea, Cloșca și Crișan, rezultă și mai clar creșterea numărului nobililor, iar ca o consecință a acestui fapt se remarcă o creștere a iobagilor rămași fără pământ. Conscriptia mai sus amintită indică, numai pe lângă domeniul Sofiei Haller existența a încă 50 de proprietari, iar la coloana „ziuași“, lucrătorii manuali și cei care își caută de lucru pentru a avea ce mânca figurează cifra de 490¹⁰.

Contradicțiile dintre iobagi și nobilime se ascut, ca urmare a creșterii exploatării feudale și fiscale, iar avântul revoluționar al maselor crește tot mai mult. Lupta țăranimii iobage cunoaște o amploare tot mai mare începînd cu plîngerii înaintate autorităților pînă la ridicarea armată, la răscoală. Din șirul acestora din urmă ne vom opri la cea de sub conducerea lui Horea, Cloșca și Crișan, care reprezintă momentul culminant al luptei țăranimii împotriva exploatării feudale și habsburgice din secolul al XVIII-lea.

Din documentele Prefecturii județului Hunedoara rezultă că deceniile șapte și opt premergătoare răscoalei din 1784 au fost presărate cu nenumărate izbucniri și mișcări țărești, că aria răscoalei nu se putea limita numai la Munții Apuseni. Documentele oglindesc concurența celor două forțe pentru supunerea iobăgiei, fiscul stăpînirii austriece și nobilimea feudală și apariția elementelor capitaliste ce își făceau tot mai mult loc în sinul vechii orînduirii¹¹. Împotriva acestora se îndreaptă lupta maselor populare, ea intensificîndu-se pe măsura înăspririi exploatării. „Mai ales după 1775 asuprirea țăranilor din munți a ajuns la acea limită dincolo de care exploatarea amenința celula economică de bază gospodăria țărească“¹².

O conscripție urbarială întocmită la 1774 pentru Comitatul Hunedoara ne prilejuiește o privire de ansamblu asupra economiei satelor și a sarcinilor excesive pe care trebuiau să le suporte iobagii¹³. Din această situație reies obligațiile respective, conform specificului economic al fiecărei grupe de localități. Astfel satele de la șes sînt menționate cu munca manuală (labores manuarii) obligație pe care o au aproape toate cele peste 230 de localități din cadrul comitatului, menționate în tabel. Localitățile de pe Mureș au obligația transportului sării (salia navalis transportus), cele din zona deluroasă au obligația contribuției și pometuri (pomaria) în cele din satele în care se cresc oi contribuiau cu produse pastorale (pecorum distractia). Unele localități aveau obligația de a culege ghindă (sylva glodifere) cele cu locuitori din apropierea minelor prestau muncă la mină (fochina). Documentele se referă și la abuzurile nobililor asupra bunurilor obștești ale comunităților. Astfel nobilii Csulai Barbara și Juhos Iosif ocupă pădurile țăranilor din Vălioara care se plîng autorităților, cerînd să le fie restituite¹⁴.

Exemplele amintite, sînt cîteva din lungul șir al aspectelor referitoare la raporturile dintre feudali și iobagi, al grelelor sarcini ce apăsau pe umerii iobagilor din Comitatul Hunedoara ca și din întreaga Transilvanie. Conscriptiile se referă direct numai la neajunsurile pe care le au țăranii la care se adaugă exploatarea fîscului și a statului la fel de grele.

¹⁰ Idem, u.p. 4/1783.

¹¹ Ștefan Pascu, *Războiul țăranilor din 1784 de sub conducerea lui Horea, Cloșca și Crișan*, pp. 4—5.

¹² Idem, p. 15.

¹³ Arh. Stat. Deva, fond. Prefectura jud. Hunedoara, u.p. 21/1774.

¹⁴ Idem, u.p. 75/1774.

Împotriva acestei duble exploatare, țăraniile au intensificat lupta de clasă care a îmbrăcat diferite forme. Desele mișcări au cuprins nu numai grupuri răzlețe de iobagi, ci chiar sate întregi care s-au unit formînd „adevărate confederații țărănești” care acționează strîns unite, fie că e vorba de lupta ascunsă (vînzarea vitelor de tracțiune, munca de mîntuială în contul robotei, încărcătura mică la cărașie), fie că e vorba de lupta deschisă: fuga (tăinuirea iobagilor), jalbe și delegații colective (la dregătorii domeniului apoi la Guberniu, sfîrșind cu Curtea de la Viena), haiducie etc., ca și mișcările ivite sub lozinci religioase, care în fond ascundeau revendicări sociale¹⁵.

Pe lîngă toate acestea documentele fondului de care ne ocupăm arată că în perioada 1754—1780 au existat o serie de calamități care s-au abătut asupra localităților din comitat (incendii, inundații, grindină). Pagubele cauzate în urma unor astfel de nenorociri neprevăzute au lovit la rîndul lor în situația materială și așa precară a maselor, care în repetate rînduri s-au adresat cu plîngerii autorităților locale și celor centrale. Pe plan local nu s-a luat nici o măsură de scutire de dări ceea ce a făcut ca în 1775, spre exemplu, comunitatea din Deva să se adreseze personal împăratului pentru a obține scutiri¹⁶.

După marea răscoală situația țărănimii nu s-a îmbunătățit, „Imensa masă țărănească, potrivit unei conscripții a contribuabililor de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, era compusă din 128.127 familii de iobagi, 63.866 familii de jeleri și 66.092 familii de libertini. Nobilimea, sprijinită de regimul reacționar habsburgic, exploata fără milă această masă de țărani”¹⁷. Dintr-o anchetă din anul 1810 rezultă următoarele obligații, pe care le aveau țăraniile din unele localități hunedorene. În comuna Leșnic locuitorii care aveau o jumătate de sesie au prestat cîte două zile pe săptămîină cu doi boi și două cu palmele. Pentru răscumpărare un țăran a dat nobilului o mie pari pentru vie, 200 pomi pentru grădină și 50 pentru propteale. În localitate Vulceș, cei cu o jumătate de sesie au prestat cîte o zi pe săptămîină cu doi boi, alții pentru răscumpărare au plătit 5 fl., la fel ca și cei din Herepea și Bertelin. La Merișor jelerii au efectuat într-un an 10 transporturi și 30 zile cu palmele, iobagii 3 zile cu doi boi pe săptămîină. La Sereca, jelerii au prestat pe an trei săptămîni cu patru boi, două săptămîni cu palmele, iobagii au efectuat cîte două zile pe săptămîină cu patru boi¹⁸. Faptul că nobilii nu respectau sarcinile stabilite, mai ales în perioada muncilor agricole, determină o creștere a plîngerilor prin care țăraniile din comitat se adresau comitatului. Astfel, în 1818, țăraniile din comuna Bistra și Holdea înaintează o astfel de plîngere împotriva nobilului, care le pretinde sarcini în plus față de cele stabilite¹⁹.

Sarcinile la care erau obligați țăraniile se înăspresc și datorită arendării moșiilor. Pentru a-și mări veniturile personale, arendașul, de multe ori în înțelegere cu nobilul, dispunea asupra muncii țărănilor și a pămînturilor lor. Iobagii din Cigmău se plîng că arendașul a intrat cu forța peste o bucată de pămînt a lor, pe care îl foloseau din vechime. Un

¹⁵ Ștefan Pascu, *Războiul țăranilor din 1784 de sub conducerea lui Horea, Cloșca și Crișan*, p. 17.

¹⁶ Arh. Stat. Deva, fond. Prefectura jud. Hunedoara, u.p. 44/1776.

¹⁷ *Din Istoria Transilvaniei*, vol. I, p. 273.

¹⁸ Arh. Stat. Deva, fond. Prefectura jud. Hunedoara, u.p. 22/1810.

¹⁹ Arh. Stat. Deva, fond. Prefectura jud. Hunedoara, u.p. 13/1818.

sătean care încerca să i se impotrivească a fost bătut în așa fel că a rămas infirm²⁰.

La toate acestea se adaugă și impozitele către împărat care storceau pînă la ultima picătură puținele lucruri care erau cîștigate cu atîta trudă de către țărani. Se înțelege că cei care nu-și puteau plăti datoriile erau supuși la tot felul de persecuții sau erau viriți la închisoare, așa cum s-a procedat cu Nondra Sigismund, care din această cauză printr-un ordin al Gubernului din 23 ianuarie 1800 este arestat²¹. Locuitorii din Teliuc se plîng că pe lîngă impozitele obișnuite au fost puși la un impozit suplimentar pentru război. În petiție ei arată că „este de netăgăduit aceea că noi ne-am născut în mizerie, am crescut în această și sîntem obișnuși cu ea...“²².

Tot pe spinarea sătenilor era pusă încartiruirea și întreținerea armatei precum și efectuarea diferitelor transporturi pentru armată. Fără a insista prea mult asupra acestei probleme, subliniem că documentele dovedesc că această sarcină de cele mai multe ori ajunge de nesuportat, ducînd la manifestări de nemulțumire, așa cum s-a întîmplat cu ocazia forșponturilor între Deva și Săliștioara unde omul trimis de pretor pentru a le reglementa a fost pălmuit de către țărani. De remarcat este faptul că pretorul cere din partea comitatului instrucțiuni cum să procedeze, deoarece acești oameni au rămas nepedepsiți²³.

Este de la sine înțeles că o astfel de stare avea să ducă la o puternică agitație. Din conținutul unor reclamații ale nobililor și rapoarte ale autorităților reese că țărani refuză robotă mai mult de o zi pe săptămînă. Administratorul moșiei Bornemissza din Brănișca și Ilia reclamă că „iobagii au ieșiri răzbunătoare“²⁴. Condițiile unei noi răscoale erau coapte iar izbucnirea ei era eminentă, pentru autorități care luau diferite măsuri de pedepsire. Pretorul și notarul din Hunedoara relatează în informarea sa către comitat că un anume Dan Gábor a afirmat că „la o nouă răscoală a românilor, nu va mai fi ca pe vremea lui Horea“²⁵, ceea ce lasă să se înțeleagă că vor lupta cu mai multă hotărîre.

În asemenea condiții vestea izbucnirii mișcării de sub conducerea lui T. Vladimirescu dincolo de Carpați a constituit pentru țărani transilvăneni o putere și un îndemn la luptă. Răspunzînd frămîntărilor provocate de această veste nobilimea și autoritățile locale ale comitatului se grăbesc să ia măsuri urgente împotriva prevenirii oricărei tulburări și mai ales a pătrunderii „rebelilor“ și a ideilor din Țara Românească. Adresîndu-se comitatelor, districtelor și scaunelor de la graniță guvernatorul Transilvaniei arată că Tudor s-a așezat cu arnăuții săi la Tismana, aproape de ținutul Hațegului și „de acolo au adresat proclamații către popor, prin care îl îndeamnă la răscoală contra boierilor...“²⁶. Masele țărănești erau convinse că mișcarea lui Tudor se va extinde și în Transilvania. Un document ne relatează că după două săptămîni de la izbucnirea mișcării un anume Adam Bodea din Sulighete, de cîte ori se adunau cîte un grup de

²⁰ Idem, u.p. 29/1810.

²¹ Idem, u.p. 4/1800.

²² Idem, u.p. 25/1810.

²³ Idem, u.p. 24/1804.

²⁴ Arh. Stat. Deva, fond. Prefectura jud. Hunedoara, u.p. 12/1819.

²⁵ Idem, u.p. 27/1812.

²⁶ *Documente privind Istoria României*, Colecția Eudoxiu de Hurmuzaki (serie nouă), III, „Solidaritatea românilor din Transilvania cu mișcarea lui T. Vladimirescu“.

oameni, scotea din șerpar o hirtie și cu toate că nu știa carte se făcea că citește, spunînd: „Se face înștiințare că de către răsărit s-a ridicat un crăiuț cui e numele Todoraș, dintîi cu puțină oaste de din zi în zi sporește, pînă acum s-a adunat la vo cîteva sute și mii, Dumnezeu i-o și ajută să ne să facă dreptate și acuma îi în Țara Românească, isprăvește lucrul cu boierii și de s-a săvîrșit lucru bine acolo, pînă la paști o da și într-acoace că un crăiuț o să vină din jos ca să se întîmple laolaltă să facă și aicea dreptate”²⁷. Vestea sosirii lui Tudor cu care țărănimea se declara pe deplin solidară însemna în primul rînd prilejul de răzbunare a altor ani de trudă față de cei din clasele stăpînitore și autorități și de umilințe. Conteile Sigismund Kun din Băcia se plînge autorităților că a primit amenințări²⁸. Mergînd la ferarul satului unde auzind de veștile că s-ar ridica armele de la țaranii din Sulighete, afirmă că, chiar dacă ne lasă o singură secure la 10—20 de case, cu aceasta își va face o bită cît cei doi pumni ai săi și va lovi pe proprietar la ureche, că va muri imediat și-l va arunca la ciini²⁹. Kia Toma tot din aceeași localitate stabilește data cînd vor sosi oamenii lui Tudor, că încă înainte de paști el va bea din vinul stăpînului său și va juca în cismele lui. Nobililor li se vor lua armele și vor trebui și ei să plătească dare, ori dacă nu fiecare locuitor își va numi propriul stăpîn³⁰.

În ciuda eforturilor curții din Viena și ale aristocrației din provinciile habsburgice mersul înainte al istoriei nu a putut fi oprit „se ivesc din ce în ce tot mai multe forțe noi, care caută să sfarme cătușele feudale, să înlăture sistemul absolutist, reazăm al orînduirii vechi, perimate și să elibereze națiunile asuprite din Imperiul habsburgic”³¹. Zorile revoluției de la 1848 găsește cea mai mare parte a țărânimii transilvănene în stare de iobăgie, iar românii sufereau și din cauza asupririi naționale, de aceea obiectivul principal al revoluției în Transilvania a fost îndreptat în scopul eliberării sociale și naționale. Fiind amenințată cu o nouă jefuire a pămînturilor, prin legea urbarială dată de dieta feudală în toamna anului 1847 țărănimea clocotea de ură. Acum în fruntea maselor țărănești se aflau mulți intelectuali ieșiți din popor, printre care în primele rînduri Avram Iancu, fiu de iobag din Munții Apuseni. Cînd a aflat de votarea legii urbariale acesta a ripostat plin de minie „Nu cu argumente filozofice și umanitare se pot convinge tirani: ci doar cu lancea lui Horea”.

Din documentele autorităților locale elaborate în această perioadă se desprinde în mod pregnant rolul lui Avram Iancu, popularitatea de care acesta împreună cu tribunii săi, se bucura în rîndurile maselor. Astfel pe lîngă adresa din 6 septembrie 1848 prin care magistrul scaunului judecătoresc cere guvernului forța armată pentru reprimarea populației răsculate din Vilcelele Bune³², semnificative sînt cele două scrisori ale lui I. Buteanu și I. Suluțiu referitoare la mersul revoluției³³. De teama influenței pe care conducătorii revoluției o aveau în rîndul maselor, dar mai ales pentru a intimida poporul, cu ocazia tîrgului de țară de la Hălmagiu, Avram Iancu este arestat, dar sub presiunea maselor este eliberat la scurtă vreme³⁴. Datorită intervenției celor șase—șapte mii de români, veniți să-și

²⁷ Arh. Stat. Deva, fond. Prefectura jud. Hunedoara, u.p. 12/1821.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Din Istoria Transilvaniei*, vol. II, p. 328.

³² Arh. Stat. Deva, fond. Prefectura jud. Hunedoara, u.p. 17/1848.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *I d e m*, u.p. 23/1849.

elibereze conducătorul autoritățile nu puteau proceda decît astfel. Acest fapt a avut un mare răsunet în conștiința tuturor românilor. Mai mult de cît atît magistrații tîrgului Hălmagiu protestează în scris împotriva acestei arestări cerînd garantarea libertății cetățenilor³⁵. În aceeași zi comisarul regesc al subcercului Hălmagiu raportează superiorilor săi, cu multe amănunte, desfășurarea lucrărilor dînd multe elemente noi, care întregesc cele cunoscute mai sus, referitoare la acest moment din istoria anilor revoluționari 1848—1849 în Transilvania³⁶. Raportul la care ne referim este scris în limba română. Multe ordine și altă corespondență din această perioadă se referă la urmărirea revoluționarilor fugiți sau a persoanelor considerate pentru autorități suspecte, precum și la interzicerea diferitelor broșuri, publicații sau ziare scrise de către aceștia.

Cu toate că a fost înfrîntă revoluția, după cum se știe, a adus unele schimbări în ceea ce privește relațiile feudale. În focul luptelor revoluționare românii din Transilvania ajung „nu numai la conștiința individualității sale naționale, dar și la conștiința demnității valorii sale.”³⁷.

După revoluție apar unele deziderate de înaintare în cultură, de ridicare continuă a nivelului de civilizație, prin puterea spiritualității românești. Tendința ulterioară și dezvoltarea limbii naționale a culturii și învățămîntului în limba română sînt probleme care stau în atenția celor mai înaintați reprezentanți ai maselor populare românești. Iată ce spune Nicolae de Crainicu protopresbiter de Dobra în adresa 34/1867, înaintată comitelui suprem de Hunedoara: „La întîmpinarea a multu lăudatei reveniri sub numără prezidialu 484 din 2 maiu a.c. am onore ame deschieva, ca unu lăudata ordinațiune din următoarele motive nu să poate primi la acest officiu Protopresviterali: — I Pentru că preoțimea română nu este în stare și nu șcie limba ungară; — II Pentru că această ordinațiune are lipsă de a se decopia preoțimei spre a o publica poporului în limba Română; — III Pentru că de la anulu 1861, de cîndu sub număr 47 din 29 Iunie 1861 au arătat Officiului Comitatensu a se respecta limba noastră Română fiindu cordială cu cea maghiară în comitalu, pînă acuma am primit și mi s-au scrisu toate corespondințele dela Nobilulu Comitalu către și de la fostulu comite supremu în limba poporului acestui comitalu; și IV pentru ca duple legile sustatatoare limba noastră Ramână este egalu îndreptățită și sancționată de Maiestatea Sa, — dreptu aceia în poserea acestei legi retimitu suslaudata amintită ordinațiune, pre langa aceea officioasa rogare ca să bine voiți a ne scrie și în limba noastră, — despre care totu respectului și cuvenita onore reminu”³⁸.

Semnificativă este de asemenea nota raport întocmită de către Dr. Petcu Lazăr, membru al Consiliului orașului Deva, pe care o înaintează Comitatului Hunedoara în anul 1880, în care se spune: „Considerîndu, că cultura și educațiunea fiecărui poporu, de regula se poate câștiga cu temeliu numai în limba nascerei și pe lenga totă asta regimul actualu pentru cultură și educațiunea poporulu, de naționalitate nemaghiară pînă acum faptice, nece macaru semne n-a datu de îngrijire; — considerăm că den una astfelu de neîngrijire întru unu statu poligotu, nu se poate nasce și cresce puterea și vedea statului nece în lăuntru și cu atātu mau

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ G. Barițiu, *Părți alese din Ist. Transilvaniei pe două, sute de ani în urma*, vol. II, p. 619.

³⁸ Arh. Stat, Deva, fond Prefectura jud. Hunedoara, u.p. 9/1867.

puțin în afară; considerându, că averile publice toți locuitorii, le suportă după proporțiunea averei și numerosității lor, fără deosebire; asia dreptatea frățească și ocuitatea, încă pretendu, ca și din bine, toți să fie împărtașiți de una potriva, după cum suporta și averile publice, considerându mai departe speciale aici la comitatulu Uniadoarei locuitu de 180.000 români abia vro 5000 alte naționalități că în Deva s-a înființat una școala reale, spre a carei susținere contribuiescu locuitorii acestui comitatu, după contulu contribuțiunei; și pren urmare rominii mai multu, ce au făcutu, de începutulu, în urma promisiunei și învoirei făcute den partea și cu frații maghiari den acestu comitatu, ca limba română la amențita școală va fi asemenea cu cea maghiară în respectulu propunerei de învățămintu, în considerare că la acea școală până acumu limba română ca limbă de propunere, nu se întrebuintează, fiindu impusă eschisiumente cea maghiară; — în considerare că unu numeru de români atât de mare, a se neîndreptății și mai departe altu ceva, decîtu, că regimul nu-și cunoasce marea sa misiune, și cu elu împreuna, toți locuitorii den acestu comitatu fără deosebire considerîndu, că altulu are nemildolcita datorie a nu lasa nece decātu vedere, educațiunea și cultura poporulu și în acesta cu atât mai vertosu, care e descrisă cu colorile cele mai triste, deși nu poporulu e de vina, fără negrigia convenită și dreaptă den partea celoru care au puterea și midiloce în mină, avia pren aceste vinu a face în numele poporulu român den acestu comitatu, cu privire la școala reală din Deva următoria: Propunere: Comitatulu este, se decretează se facă una reprezentațiune către Ministerulu cultelor, în care se cere ca studiile prescise pentru școala reale den Deva, să se propună eleviloru români în limba română, ca astfelu să dispară câtu mai curînd petele cele negre, cari dediasescu atât de tare acestu comitatu³⁹.

Primul război mondial a adus la pauperizarea maselor țărănești, la înăsprirea exploatării și asupririi naționale. Rechizițiile de produse agro-alimentare au fost însoțite de rechizițiile de vite, în special de cai, necesari armatei. În primăvara anului 1918, se ajunsese la situația în care toate încercările autorităților militare de a rechiziționa cereale nu au dat rezultate din pricina sărăciei țăranilor. Însuși subprefectul era nevoit să recunoască, în martie 1918, că „pe teritoriul comitatului nu mai există nici o rezervă, nici un plus care să se poată rechiziționa”⁴⁰.

Documentele ce compun fondul Prefecturii județului Hunedoara, oglindesc în bună măsură procesul destrămării administrației austro-ungare și a pagubelor de război, din toamna anului 1918. „Viața administrativă și economică a județului este complet paralizată. Activitatea s-a oprit pretutindeni, în uzinele mari, în mine, ... imense hotare zac înțelenit”⁴¹, recunoaște subcomitele de Hunedoara. În dimineața zilei de 4 noiembrie 1918, soldații lăsați la vatră, împreună cu populația comunei Bătrîna, au atacat postul de jandarmi ridicînd armele și muniția de rezervă, în zilele următoare fiind atacate numeroase posturi de jandarmi de pe raza județului Hunedoara. „Nu mai exista putere publică, jandarmerie — era nevoit să constate prefectul de Hunedoara în 10 dec. 1918, — deoarece poporul a gonit pe drumuri... sau au promis retragerea lor”⁴².

³⁹ Arh. Stat. Deva, fond. Prefectura jud. Hunedoara, u.p. 10/1880.

⁴⁰ Arh. Stat. Deva, fond. Prefectura jud. Hunedoara, u.p. 746/1918.

⁴¹ Idem, u.p. 150/1918.

⁴² Idem, u.p. 411/1918.

Mișcările revoluționare ale maselor cerea încheierea unei păci democratice, exproprierea moșiilor, improprietărirea țăranilor și realizarea idealului unității politice, unirea Transilvaniei cu România. După înfăptuirea mărețului act de la 1 dec. 1918 documentele oglindesc instaurarea noilor organe și activitatea ce au depus-o pentru înfăptuirea sarcinilor impuse. Astfel, într-un raport al comitetului suprem se arată: „Corpul funcționarilor, atît de la centru cît și cel de la plăși a depus noul jurămint de guvern și cu toată puterea și capacitatea contribuie la construirea noului regim. În oficiul meu, în urma măsurilor luate de consiliile naționale... din Deva au fost numiți doi comisari ai poporului care controlează activitatea mea principală de serviciu”⁴³.

Datorită bogățiilor subsolului hunedorean, pe aceste meleaguri s-a dezvoltat destul de timpuriu o industrie extractivă a cărbunelui, a mineurilor feroase și neferoase precum și a prelucrării acestora. Valea Jiului, Munții Apuseni și Hunedoara sînt centre, unde muncitorimea a cunoscut o dezvoltare pe măsura dezvoltării industriei capitaliste. Fondul de care ne ocupăm conține multe materiale care se referă la situația muncitorimii hunedorene, la lupta ei pentru o viață mai bună. Urmînd indicațiile date de Partidul Comunist Român, comuniștii din Valea Jiului și regiunea auriferă Brad, deși se aflau în adîncă ilegalitate, au reușit să mențină o strînsă legătură cu masele de mineri, să le organizeze și să le conducă împotriva luptei patronale. Revendicînd dreptul la o viață mai bună, muncitorii care lucrau la societatea minelor de aur „Ruda 12 Apostoli” din Brad în număr de circa 500, au declarat grevă la 12 dec. 1924⁴⁴. Cauzele imediate ale grevei erau: concedierea unui număr însemnat de muncitori, reducerea salariilor cu 20—40 la sută și neachitarea lor pe luna noiembrie 1924, denunțarea de către societate a contractului colectiv înainte de termen, neacordarea ajutorului alimentar pentru familiile minerilor, sistarea lucrului la două mine și scumpirea explosibilului⁴⁵. Greva a durat pînă la 10 decembrie, cînd conducerea societății, sprijinită de baionetele jandarmilor, a silit o parte din muncitori să reia lucrul. Dar la 16 dec. 1924, postul de jandarmi de la Tebea anunța alarmat că minerii au refuzat din nou să meargă la lucru, cerîndu-și drepturile lor. Delegatul Ministerului Muncii, care sosise la Brad să aplaneze conflictul dintre muncitori și patroni, „n-a putut hotărî nimic”, arată raportul jandarmeriei, din cauza atitudinii ferme a muncitorilor de a cîștiga cu orice preț dreptul la o viață mai bună. La 13 ianuarie 1925 au avut loc tratative de împăcare între societate și muncitorii mineri. Datorită bătăilor și schingiuirilor, minerii au fost nevoiți să reînceapă lucrul în mină. Astfel în dimineața zilei de 14 ianuarie, 90 la sută din muncitori au intrat în mină după cum anunța jandarmeria din Tebea⁴⁶.

În cursul lunii mai 1928, muncitorii mineri desfășoară o acțiune grevistă în toată Valea Jiului. Adresîndu-se maselor muncitoare, cu ocazia zilei de 1 Mai 1928, P.C.R. arată într-un manifest că ziua de 1 Mai trebuie să fie „un strigăt de luptă contra ofensivei capitaliste și împotriva prigoanei ce sugrumă pe luptătorii clasei muncitoare”⁴⁷. Astfel, la 3 mai, izbucnește greva care a fost pregătită în mod sistematic de către comuniști. Într-o telegramă a direcției minelor Lupeni către Prefectura jude-

⁴³ *I d e m*, u.p. 150/1918.

⁴⁴ *I d e m*, u.p. 580/1924.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Documente din istoria P.C.R. (1923—1928)*, vol. II, p. 543.

țului Hunedoara se arată că „situația se poate atribui instigărilor făcute de elementele comuniste din localitate”⁴⁸.

Criza economică de supraproducție din perioada 1929—1933 a cuprins și industria județului Hunedoara, ceea ce a determinat ca rînd pe rînd o serie de întreprinderi din industria minieră să încete activitatea. Aceasta a dus la o înrăutățire tot mai gravă a situației clasei muncitoare, ca de altfel și a tuturor celorlalte mase de oameni ai muncii. „Aproape toate minele, se arată într-un raport concediază zilnic muncitorii, lăsîndu-i muritori de foame... Pe lângă concedierile zilnice, minele au redus zilele de lucru, așa că și cei rămași în lucru îndură mizerie”⁴⁹. Reținerea din salarii și neplata acestora la timp a determinat subalimentarea din salarii și neplata acestora la timp a determinat subalimentarea muncitorilor și a familiilor lor. Cîștigînd în medie 2000 lei lunar — din care se făceau diferite rețineri pentru fondul de boală, fondul de premii, sindicat, muzică, biserică, sport etc. un miner cu soția și trei, patru copii, făceau cu greu față prețurilor foarte ridicate ale articolelor de primă necesitate de la magazinele de consum ale societăților miniere. La magazinul de consum din Lupeni, costul produselor alimentare și de îmbrăcăminte, în anul 1929 era: 100 lei kg de untură, 100 lei kg de slănină, 2000—7000 un costum bărbătesc, 350—600 lei o pereche de bocanci⁵⁰. Administrația minelor din Vulcan interzice în iarna anului 1932, șomerilor pînă și strîngerea prafului de cărbune nefolosibil aflat în preajma minelor închise „... am fost nevoiți să scormonim mai departe straturile de cărbune de pe suprafața dealurilor pînă ne degerau mîinile și picioarele — arătau minerii din Vulcan într-un raport adresat prefectului — acum însă ni s-a pus în vedere că în viitor nimeni nu mai are voie să pună mîna pe o bucată de cărbune, căci în caz contrar vom fi ruși în bucăți”⁵¹.

După cum se știe, Partidul Comunist Român, ridicîndu-se consecvent în apărarea intereselor vitale ale oamenilor muncii, împotriva aruncării greutăților crizei pe spinarea maselor exploatate, a inițiat și condus în perioada crizei economice dintre anii 1929—1933 puternice lupte revoluționare împotriva regimului burghezo-moșieresc.

La 12 ianuarie 1929, muncitorii de la turnătoria uzinei din Călan, intră în grevă, deoarece conducerea întreprinderii redusese salariile cu 14—47 la sută. În scurt timp întregul efectiv de muncitori al uzinei se afla în grevă, astfel că un raport al Companiei de jandarmi Hunedoara recunoaște în aceste zile că: „afară de funcționari nimeni nu mai lucrează”⁵². Muncitorii continuă greva timp de două luni. În cele din urmă conducerea uzinei se vede nevoită să accepte tratative cu reprezentanții muncitorimii greviste. Cu această ocazie muncitorii reușesc să smulgă din partea patronilor însemnate revendicări, printre care amintim: anularea reținerilor din salarii, prevăzute înainte de grevă; sporirea salariilor muncitorilor zilieri cu 5—10 la sută; corespunzător creșterii producției în uzină să crească și salariile muncitorilor, să se respecte ajutorul de familie în bani⁵³.

⁴⁸ Arh. Stat. Deva, fond. Prefectura jud. Hunedoara, u.p. 3/1928.

⁴⁹ Idem, u.p. 14/1929.

⁵⁰ Idem, u.p. 832/1929.

⁵¹ Idem, u.p. 380/1932.

⁵² Idem, u.p. 15/1929.

⁵³ Arh. Stat. Deva, fond. Prefectura jud. Hunedoara, u.p. 15/1929.

În cadrul luptei revoluționare a proletariatului român, un loc însemnat l-a avut cunoscuta grevă de la Lupeni din august 1929, despre care documentele fondului pe care îl păstrăm fac numeroase referiri.

Luptele muncitorilor din anul 1932, dar mai ales cele din 1933, reprezintă de asemenea un rezultat al muncii politice, neobosite, a Partidului Comunist Român în condițiile grele ale ilegalității. În ciuda teroarei tot mai accentuate asupra muncitorilor, în Valea Jiului izbucnesc noi greve. Astfel, în 14 ianuarie 1932 minerii de la Sălătruc-Livezeni, fiindcă nu li s-au plătit salariile din noiembrie 1931 intră în grevă. De teamă ca greva să nu se extindă și la alte mine, conducerea „Societății Petroșani” satisface pentru moment cerințele minerilor greviști. Din luna martie, direcțiunea minelor reține din nou salariile, din care cauză muncitorii de la Sălătruc intră în grevă. Forțată de împrejurări, conducerea minelor se vede nevoită să plătească salariile restante muncitorilor⁵⁴. Concomitent cu acțiunile greviste ale minerilor din Valea Jiului printre ceferiștii de la Atelierele din Simeria sint răspândite manifeste ale partidului comunist, care demască politica de fascizare a țării. Manifestele arată că cea mai eficace cale pentru apărarea intereselor muncitorimii, este organizarea lor pe principiul luptei de clasă, cerind ceferiștilor din Simeria să lupte împotriva reducerilor de salarii, pentru reprimarea celor concediați și împotriva militarizării C.F.R.-ului⁵⁵.

Luptele ceferiștilor și petroliștilor din ianuarie-februarie 1933 au avut o mare influență asupra maselor largi populare întărind în permanență combativitatea lor revoluționară; minerii din Valea Jiului, cei din regiunea auriferă a Bradului și de la Uzinele din Hunedoara, au dus, sub impulsul evenimentelor de la Grivița, acțiuni revoluționare de solidaritate și de protest împotriva măsurilor de tot felul care accentuau mizeria lor. În cursul lunii septembrie 1933, pretura plășii Brad raportează prefectului de Hunedoara că „între muncitorii de la societatea „Mica” este o foarte mare nemulțumire pentru retragerile ce li se fac de către direcțiunea societății... ordinea publică a fost serios amenințată”⁵⁶.

Considerăm de asemenea că merită scoasă în evidență poziția antifascistă a muncitorimii hunedorene, deoarece puternicele acțiuni ale acestora, desfășurate împotriva Gărzii de fier, a Partidului național creștin și a altor organizații fasciste a fost cunoscută de întreaga țară, la timpul ei. La 21 iunie 1936, la Lupeni, muncitorimea minieră a ripostat pe străzi contra bandelor legionare ce se dedau la acte huliganice, scendind lozinci fasciste și încercînd să distrugă presa democratică de la chioșcurile de ziare. „Poliția — nota un ziar al vremii — n-a intervenit contra huliganilor, ci contra muncitorilor care au sărit să împiedice comiterea violențelor”. La chemarea comuniștilor din întregul oraș s-au format coloane care au pornit să elibereze pe cei arestați. „Sute de muncitori s-au adunat în fața postului de jandarmi protestînd și cerînd eliberarea celor arestați”⁵⁷. Într-o notă informativă înaintată prefecturii de către Legiunea de jandarmi a județului Hunedoara se arată că în ziua de 22 octombrie 1933 la Lupeni s-a ținut o întrunire a sindicatelor muncitorești la care au participat peste 500 de muncitori, care au hotărît: „1. Să lupte fără încetare

⁵⁴ Idem, u.p. 40/1932.

⁵⁵ Idem, u.p. 56/1932.

⁵⁶ Arh. Stat. Deva, fond. Prefectura jud. Hunedoara, u.p. 2579/1933.

⁵⁷ Idem, u.p. 203/1936.

⁵⁸ *Adevărul*, din 3 iulie 1936.

contra războiului, fascismului și burgheziei, fiindcă salvarea omenirii nu poate să vină decât de la socialiști. 2. Să nu se lase nimeni ademinit de programul hitlerist, care este burghez și nici să dea ascultare partidelor române cu caracter fascist și hitlerist. 3. Să demaște guvernul, care menține acțiunea fascist-hitleristă, căutînd prin aceasta să diminueze dezvoltarea partidelor muncitorești și să le oprească chiar nepermițîndu-le nici măcar să-și caute drepturile⁵⁹.

Semnificativ este manifestul Comitetului județean Hunedoara al Partidului Comunist Român din 1936 în care se spune: „Jos taxele și impozitele pe alimente și articole casnice. Jos vămile și premiile valutare pe mărfurile de largă consumație. Anularea datoriilor țărănești și ale orășenilor loviți de nevoie. Să plătească cei bogați taxele și impozitele, vămile și premiile scumpesc viața săracului. Plata datoriilor jupoaie pielea nevoiașului. Acești bani se duc pe tunuri, bombe și muniții pentru războiul de cuceriri, care periclitează țara și va costa sîngele poporului, în folosul bancherilor și moșierilor... Jos teroarea, starea de asediu și cenzura. Jos tribunalele militare. Amnistie generală luptătorilor pentru libertatea poporului. La închisoare cu fasciștii și trădătorii de neam care vînd țara lui Hitler. Pace și frăție între popoare. Formați frontul unic muncitoresc. Stringeți-vă cu toții în marele front popular antifascist, pentru cucerirea libertăților populare, pentru înfrîngerea reacțiunii și împiedicarea dictaturii sîngeroase fasciste. La luptă pentru cererile noastre de viață. Intrați în syndicate! Intrați în Partidul Comunist!⁶⁰”

Un alt aspect oglindit în documentele fondului Prefecturii județului Hunedoara este acela legat de dezvoltarea meșteșugarilor. Fiindcă ponderea cea mai mare se referă la secolul al XVIII-lea, trebuie să arătăm că spre deosebire de epoca anterioară, se observă că activitatea se desfășoară inegal și mai ales că cele mai numeroase meșteșuguri se practică acum la orașe. Aici se produceau pe o scară mai largă articole alimentare, obiecte de îmbrăcăminte și încălțăminte, de uz casnic etc. Dintr-o statistică întocmită în anul 1727 reiese, spre exemplu, că în orașul Deva la acea dată existau 220 de familii⁶¹, iar dintr-o alta întocmită la 1786 se putea observa că numărul acestora a crescut la 564, reprezentînd 2433 de locuitori⁶².

Dacă ținem seama de acest număr, precum și de nevoile de mărfuri ale populației, pe întreg domeniul Deva, ușor putem deduce că în oraș trebuie să existe un anumit număr de cetățeni care se ocupau cu practicarea meșteșugurilor. Într-adevăr documentele atestă că în secolul XXIII-lea, în orașul Deva existau mai multe feluri de meșteșugari; cizmari, tăbăcari, cojocari, curelari, croitori, tîmplari, zidari, sticlari, dulgheri, rotari, măcelari, bîrbieri, etc⁶³.

Cu ocazia redactării „punctelor” referitoare la împărțirea sării pentru gospodăriile din oraș, la 1 august 1739, de către subprefectul comitatului, pentru tăbăcari și cojocari se prevede acordarea în plus a unei jumătate de măji sare, în vederea exercitării acestor meșteșuguri în bune condițiuni⁶⁴. Una dintre breslele cele mai importante, existente în ora-

⁵⁹ Arh. Stat. Deva, fond Prefectura jud. Hunedoara, u.p. 10/1933.

⁶⁰ *I d e m*, u.p. 26/1727.

⁶¹ *I d e m*, u.p. 45/1786.

⁶² *I d e m*, u.p. 29, 32, 35/1730.

⁶³ *I d e m*, u.p. 8/1731.

⁶⁴ *I d e m*, u.p. 8/1739.

șul Deva, în sec. al XXIII-lea, se pare că a fost cea a olarilor. Acest lucru ne-o dovedesc deseale lor plîngeri către autorități, pe motiv că nu sînt lăsați să-și vîndă produsele și în alte localități decît cele ale Comitatului Hunedoara. Practicarea acestui meșteșug în cea mai mare parte a hotărului orașului, de la capătul străzii. A. Vlaicu de azi, a făcut ca această porțiune să împrumute denumirea toponimică „La olar“, denumire ce se păstrează și astăzi, fiind cunoscută în cartea funduară. Cea mai de bază breaslă, a constituit-o însă în orașul Deva cea a cizmarilor și tăbăcarilor, uniți. Datorită faptului că în urma „împrejurărilor vitrege și a timpurilor grele“ diploma ce a cuprins privilegiile lor s-a pierdut, în 1720 aceștia cer ca cele cuprinse în acest document să fie din nou date pe seama lor și a moștenitorilor lor, cu valabilitate pe vecie, în interesul orașului și al binelui public⁶⁵. Astfel, prin diploma împărătească din 7 iunie 1720 se formulează din nou privilegiile cizmarilor și cojocarilor din Deva. Noua diplomă a fost publicată în Dieta țării ce s-a ținut la Cluj în 22 iunie 1721 precum și adunarea Comitatului Hunedoara, care a avut loc în luna septembrie 1721 la Băcia⁶⁶.

În prima jumătate a secolului al XVIII-lea, o dată cu creșterea efectivelor armatei austriece, care avea misiunea de a sili populația să-și plătească dările și celelalte obligații față de visteria imperială începe construirea unor case cazarmale și a altor imobile destinate armatei, în aproape toate orașele comitatului. Documentele fondului le care ne ocupăm (rapoarte ale autorităților militare, statistici, plîngeri etc.) ne demonstrează că la aceste construcții, și după aceea cu ocazia diferitelor reparații ale acestora au fost siliți să lucreze un număr mare de meseriași.

Desigur că într-o mai amănunțită cercetare a materialelor fondului Prefecturii județului Hunedoara, cercetătorii trecutului nostru istoric vor putea găsi cu mult mai multe date decît cele amintite. Pe lîngă aspectele succint relatate documentele cuprind numeroase informații referitoare la dezvoltarea învățămîntului, situația sanitară, transportul sării pe Mureș în evul mediu, dezvoltarea agriculturii, a industriei etc.

⁶⁵ Idem, u.p. 24/1720.

⁶⁶ Idem, u.p. 17/1721.